Велике вантажне авто затрималося при вулиці Городецькій у Львові. Воно викинуло на брук кілька десятків учителів зі східних областей і з півсотні дерев'яних чемоданів.

Авто від'їхало. Учителі на бруку випростовували кості, витирали з обличчя грубу верству куряви, обтріпували на собі одяг, збиваючи хмари густого пилу, деякі обступили перекупку, що недалеко від них продавала огірки, купували їх, тут же їли, витягаючи з кишені по шматкові чорного сухого хліба. Деякі зразу пішли до облвно, інші за цей час пильнували валізи і чекали, що принесуть перші.

На великому чемодані сидить Таня. Її маленького носика ледве видно з-під грубого волічкового шаля, яким вона ще в дорозі закуталась, а її червоний беретик на сивому від куряви волоссі під'їхав догори, що не знати було, як він там тримається. Тані дуже цікаво, як буде їй тут, "у западній". Вона свердлить очима все довкола себе. І кам'яниці, і високі вежі, перехожих. Їй хоч чужо, та не лячно. В її Харківщині було голодно і бідно. Небагато пакунків має вона зі собою, але небагато й залишила. Таня праці не боїться і, певно, тут скоріше доробиться чогось. При тім цікаво як. А далі, Таня — комсомолка. Вона страх як спішиться і сюди занести світло їхньої науки, розказати тутешнім людям, що дав большевизм, пожаліти їх за їхнє дотеперішнє життя і класову несвідомість, навчити думати і працювати по-большевицьки.

Таню приділили в село Гринівку. їй усе одно. Вона докладно записує собі назву села і району, розпитує, куди треба їхати. Завтра вже зранку буде чекати, аби впроситися на яке авто, щоб взяло її туди.

Гринівка — село невелике, але біле і гарне. Таня інакше уявляла собі село, де ще нема колгоспного ладу.

Господиня Тані — по-чоловічому висока, кремезна, огрядна жінка, вдова Настя. Вона говорить грубим голосом, має владні рухи та певність

себе у поведінці, видно, що вже давно сама собі господиня. І зачіпатися з нею, здається, недобре, бо рука в неї велика і сильна, а слова плинуть різко і жваво. Типова з неї козачка, чоловік якої забарився в Січі. На щастя, на її обличчі світиться великий передній золотий зуб, яким вона приязно всміхається, і, окрім усього, видно, що вона добра. "Тітка Настя", як з місця охрестила її Таня, приймає її теплим молоком і великим окрайцем хліба. Щодо кімнати,то справа гірша. Якщо вже так "голова" налягає, то вона може дати, але то зовсім недобра кімната. Господиня вела Таню в призначену для неї кімнату кругом, поза хату, через високий ґанок, хоч Таня бачить, що тут можна ввійти крізь двері в сінях. Від цих дверей "немає ключа".

Таня стає на порозі просторої кімнати, та ця кімната — одна руїна. В долівці місцями повиривані дошки, полуплені і пооббивані стіни, діра в печі, з обстановки — тільки розложене ліжко та стіл без ноги, на підлозі — пір'я та порозсипуване збіжжя. Здивованій Тані господиня коротко вияснює, що щойно перед тижнем тут була остання енкаведистська ревізія і вона (тітка) вже навіть тепер не прятає тут.

Таня дивиться на тітку здивованим поглядом. Запертим відрухом їй, радянській людині та ще й комсомолці, робиться неприємно за цих варварських енкаведистів. Та потім виринає в голові ще інша думка. Вона ж чула, що всі тут — "бандерівці", бандити. Вона підозріло придивляється до тітки — може, вона попала в їхнє гніздо? Таня чує, як зароджена її симпатія до цієї широкої огрядної тітки дещо остигла.

Та все-таки Таня в кімнаті залишається. Куди ж інде піде? Вона вносить свій чемодан та закочує рукави до роботи.

Однак відносини Тані з гринівчанами ніяк не складаються. Не помагає їй тут комсомольський запал. Вона чує, що навіть він їй шкодить. Та, власне, із цього, із своїх переконань не може зрезигнувати, на це ж вона приїхала сюди.

Почалось, зрозуміло, від тітки Насті. Зразу ж, першого вечора, Таня не втерпіла і почала навертати тітку на колгоспну віру. Тітка обізлилась, наговорила Тані всякого, і з цього часу всякі сантименти між ними закінчилися. Сидять вони на двох кінцях хати чужі, неприязні; стрінувшись, ледве обізвуться. Тітці Насті це ніби й байдуже, а Тані не раз добре прикро. Таня самітня та й всякої сусідньої допомоги потребує.

Таня зразу подумала, що сварка першого ж дня з Настею — це поганий знак.

І на праці Тані повелося не краще. Зразу ж другого дня вона у своєму червоному беретикові представилась директорові в його хаті, високому, худому, сивому вже тутешньому чоловікові. Його жінка — теж учителька. Директор з жінкою мешкали на другому боці старого шкільного будинку У них було загосподарьовано, та видно було колишню заможність. Таня пред'явила свої документи і комсомольський білет та заявила, що має завдання і хоче — не лише вчити, а й виховувати, усвідомлювати тутешнє населення, а передусім організувати комсомол, піонери.

Директор подивився на неї з-під окулярів:

— Так ви, значить, комсомолка... гм... гм...

— Наталко, — закликав він свою жінку. — Ходи-но, в нас нова товаришка — комсомолка.

З кухні вийшла стара, сива, скромна, у темне одягнена жінка. Вона приймала Таню чаєм у тоненькій порцеляні і була дуже чемна та уважлива, та Тані від цього ні разу не було приємно.

Чим частіше бувала у директорів, чим більше радянського пафосу вносила в їхню хату, тим більше відчувала вона за холодною чемністю, з якою її приймали, стримувану неохоту. Не раз, коли несподівано

входила Таня, в кімнаті, де часто бувало ще більше людей, розмова раптом вривалася, і всі зразу зверталися до неї з окремими, для неї призначеними темами, і з окремими, теж для неї призначеними, аж надто чемними усміхами. Таня сиділа в своїй блискучій дешевій шовковій сукенці, одній у неї і на холод і на тепло, на краю піднесеного їй крісла, і було їй чужо і немило. Вона якнайскоріше тікала з цієї нестерпної хати.

Ще гірше було їй у школі. Таня любила свій фах учительки, любила дітей. Вона хотіла не лише заробляти гроші, а й дати своїм учням все багатство своєї душі. Хотіла виховати їх розумними, чесними, щасливими. Колись нею, донькою бідної повдовілої матері-колгоспниці, зайнялась радянська влада, допоміг їй комсомол. Завдяки стипендії і всякій допомозі, вона скінчила школу, могла влаштуватись на працю. Тані здавалося, що світ стоїть перед нею відкритий — вона могла учитись, читати, ходити в театр і на танці, гратись на спортивній площі, ідейно працювати в комсомолі. В історії ВКП(б), в громадянській війні, якої вона не бачила, Таня вбачала героїзм і великі ідеї, для яких варто було жити. Скільки підступних і злющих ворогів вони били, як дуже трудились для добра працюючих, яку велику розпочали будівлю. Хоч біди і нужди у них ще багато, але без цього й майбутнього не було б,— розумувала Таня. Вона вірила партії і Сталіну. Її молоде серце хотіло ідеї і віри і не бачило інших, крім тих, що давала, пхала кожного дня партія, комсомол. Таня була чесна і думала, що те, що дають їй, дають чесно, що воно велике і святе, таке, як у гарно розмальованих підручниках чи на пишних парадах.

Свою віру дитини, вихованої комсомолом, Таня хотіла передати і цим тридцятьом босоногим Івасям і Ганусям, що засіли в лавках її четвертої кляси.

На вступ вона придумала зворушливу і гарну, на її думку, історію про малого Леніна. Вона пробувала розказати її дітям. Та діти, що зразу виглядали Тані, як тридцять витріщених, трошки переляканих її новою особою, жовтодзюбих писклят, під впливом її оповідання почали нагло

перемінятись у злосливе шершеняче гніздо. Таня бачила, як вони зразу почали крутитися, а потім щораз голосніше шепотіти, а далі вже можна було чути і тут і там понурі півголосні викрики та найзлосливіші завваження на її адресу. Тані гаряча кров ударила в лице. Спочатку вона здивувалась і збентежилась, а потім обняв її пекучий сором і гнів. Вона була до глибини душі вражена і як учителька, і як ідейна большевичка.

Шум у клясі Таня опанувала. Та це не була її перемога. Вона відчувала, що засадничо розійшлась із своїми дітьми. Учителька і діти опівдні покинули школу, як два вороги.

Антипатія шкільної дітвори швидко вийшла зі школи і перенеслась у село. Куди йшла Таня, чула, як на її вид рвались розпочаті розмови, як за нею слідкували підозрілі очі. Коли вона входила в якусь хату, чула попередню метушню і часто мала враження, ніби щось швидко заховувано. Таня набрала переконанню, що в світі йде друге, незнане їй життя, що діється щось, що для неї дуже пахло "бандерівським бандитизмом", про який чула в райкомпартії і райвно.

В обидвох цих інституціях були добре відомі Танині вперті комсомольсько-піонерські й інші щиро радянські заходи і пляни. ЇЇ тут добре бачили, завжди не забували остерігати перед "бандерівською" небезпекою. Та й сама Таня неодноразово уже чула про якісь вбивства, бої, засідки.

В райпарткомі знайшовся навіть її земляк — Ілля Васильович Сидоренко, що викладав колись марксизм-ленінізм в їхньому Харківському педінституті.

Він тепер був першим секретарем у райкомпартії, погруб, розжився. Ділові справи часто тягли його у Гринівку, де він ніколи не поминав Таниної хати. У Таниній самотності він став їй єдиним другом, довіреником.

У Тані не було гараздів. І її велика кімната майже порожня. Тут, поза згадуваним уже ліжком, чемоданом, поправленим уже столом без ноги та кількома стільцями із школи, не було більш нічого. Бракувало і найпотрібнішого — миски, ложки, та, по-правді, і класти в них не дуже було що. Зарплата скупа і повривана, допомоги нізвідки. У великій Таниній кімнаті довгими осінніми вечорами, що вже надійшли, гуляють голод і, холод.

Нині надворі шаліє зимова хуга. Та в Тані день винятковий. Вчора вона таки вивоювала в голови сільради дві фіри дров і платню теж отримала вчора. Нині вперше вдосталь напалила і повечеряла вже. Але спати не хочеться. Таня погасила лямпу (нафта коштує) і притулила обличчя до шиби у вікні. Дивилася в мерехтливі сніжинки і мріяла, їй хотілося бути доброю і з усіма жити по-доброму. Таня бачила, що шкільні діти любили і гарно вчились у неї, вона бачила, що тітка Настя добра до старого і малого, до всіх, крім неї, вона бачила, як село працювало, жило чесно, без крадіжок, бійок, незгод — вона не могла сказати, що всі вони злі, нечесні.

Одного не могла вона зрозуміти: чого вони так ненавидять совєтську власть і її. Були, щоправда, арештування, навіть розстріли якісь, але це не задурно. Це, власне, за цю ненависть. Не було б її, не було б спротиву — не було б, певно, і кар.

Ах, і жити хотілось якось інакше, краще і повніше... Світ минав білою казкою. Хотілось любити і радісно працювати. Та цього вона не бачила перед собою.

Любити — кого, за що? А працювати? її праці не хотіли, не потребували. Все тут жило своїм життям і без неї. Її за її працю лише ненавиділи. А їй самій — що з цього всього? Не має морального вдоволення і не має нічого іншого. Доросла і самостійна, з патентом в руках, працює і не потрапить давіть заробити на власне людське життя. І не видно тому ніякого кінця. Щасливою хочеться бути. Добре мріяти,

задивленій у казку, коли в хаті палиться, тихо і тепло, — далі побачимо. Не таке вже рожеве це радянське життя.

У хугу десь близько понеслись автоматні серії. За хвилю група озброєних людей пробігла через її подвір'я. Таня зжахнулася та скрита темрявою не відходила від вікна. З-за рогу хати, дивно кульгаючи, підходила скулена постать. Вона трималась за груди і йшла помалесеньку. "Якийсь ранений", — подумала схвильована Таня Постать підсунулась під саме вікно і піднесла руку, щоб застукати. У темряві Таня докладно не бачила її. Вона лише завважила війському большевицьку шапку і зброю. Таня швидко з розмахом відчинила вікно і зворушеним голосом скрикнула:

— Ви ранені?!

Постать здригнулась і живо зашепотіла:

— То-о-о... пустіть...

Таня завмерла: "Певно, бандити близько... нещасний!" Щоб не стягнути до хати бандитів, вона відчинила двері тихесенько і, не говорячи, потягнула бійця в хату. Він поволікся в кімнату і безвладним упав на долівку. Таня приклякла біля нього, безрадна, дрижуча. "Він зараз умре", — була її перша думка. Та зараз закрутилися ще сотні інших. Треба рятувати. Лікаря нема. До лікарні далеко. Вона мусить сама все зробити. У неї є аптечка для школи. Світити не можна, бо бандити побачать і прийдуть. Хто він властиво?

Таня задає бійцеві по-російськи різні питання. Та він не рухається і не відзивається.

Таня в темряві розпинає його куртку і гімнастьорку та кладе руку на серці. Воно легесенько стукає, та в пазусі зовсім мокро.

Ранений починає щось шепотіти. Таня нахиляється над ним:

— Я український повстанець. На засідку вийшов... енкаведисти ранили... Сховайте мене... Ви ж українка... Не світіть...

Таня остовпіла. Був би ж це "бандит"? Він чогось хоче від неї за те, що вона українка... Ще ніхто до неї так не звертався. Його треба дати їм, НКВД, владі.

Ось чути, як десь близько стріляють. Але вони зразу вб'ють його, вб'ють напевно. Він слабий, може, вмре.

Ніч така... собаку не викидається нині. Він не втече.

Коли інше може бути... Він же ранений... Так мав би говорити бандит? Ну, вона побачить вже, всього довідається про "них". Таня робить йому перев'язку... трудно, годиться...

Вона йде по бандаж. Шукаючи, чує, як руки в неї дрижать від схвилювання і ляку.

Таня відчиняє дверцята від печі. У багровій смузі видно його молоде шляхетне обличчя і білу вузьку руку. Таня намагається присунути його ближче.

Ранений просить:

— Тепер ні, тепер не перев'язуйте: вони можуть прийти. Наперед сховайте...

Таня не слухає. Ні, вона наперед перев'яже, а потім уже побачить, що робити. З легко прикушеними вустами Таня тягне раненого до

світла... Досить з неї цієї конспірації, вона і так, властиво, не знає, чому слухає його і не світить.

Ранений зрезигновано посувається за Танею і рівночасно тягне за собою свій автомат. Таню це зворушує. "Не хоче здатися живим". Вона вже чула таке про "них". А все ж таки це не по-бандитськи.

Коли Таня заходиться біля його прострілених грудей, вона чує на собі його мудрі спокійні очі. їй дивно, що він ніби не чує болю, ніби не боїться нічого, ні її, комсомолки, ні небезпеки.

Таня плутається в його одягу, їй перешкоджає темрява, руки в неї тремтять. Вона відчуває, що дуже ятрить рану. її саму болить його біль. Вона бачить, як у нього по обличчі пройде часом легке дрижання. Та стогону не чути ні разу. "З заліза якийсь", — думає Таня. Коли перев'язка уже кінчилась, по його обличчі заблукало щось ніби усмішка:

— Пані, буде вже цієї косметики. Ви таки зразу сховайте мене, бо можуть прийти за мною.

Таню злостить його певність себе. Звідки він знає, що вона сховає його. Вже таки вона бачить, що треба остаточно зважуватись. Та вона далі не знає ще нічого.

Обов'язок каже: "видай його", а щось інше в душі протестує, рветься аж. Таня дурить себе: вона сховає наразі до ранку, а там буде час думати.

Біля Таниної кімнати є невелика, теж призначена для неї, комірка, де між різними старими непотрібними речами є стара подерта тітчина канапа. Туди під руку завела Таня свого гостя.

Сама Таня взяла стирку і пішла, щоб витерти кров біля печі. За цією роботою застає її голосне стукання прикладами об тітчині двері і рівночасний вереск

багатьох голосів. Вона чує стривожений голос тітки Настуні: "Нема! Нема нікого. Шукайте, як хочете!"

Таня із стиркою задеревіла. Тепер час — треба видати, інакше візьмуть обох — його і її. Та Таня не може ворухнутись. Вона стоїть і слухає. У тітки рух і крик.

На клямку від Таниних дверей кладеться тяжка долоня.

— А там что такое?

— Нічого. Там ваша учителька, комсомолка живе, — чути відповідь тітки.

— А, та новая, в красной шляпочке?

— Так, вона.

Енкаведисти потупотіли.

Таня чує їх голоси на подвір'ю і чує, як скрипнули ворота, її груди підносить глибоке зітхання і дві сльози котяться з очей, не знати чого.

Клопоту напитала собі Таня із своїм раненим. Він "бандерівець". Це знає Таня докладно та разом з тим він такий, що годі викинути його. Та й куди буде викидати: в селі вічно якісь розшуки, зразу знайшли б, а в ліс такий слабий не піде. Таня не хоче, щоб його вбили, він розумний і лагідний такий. Він сам не бандит, це певне. А з "ними" хто знає, що лучить його? Може, їй вдасться відібрати "їм" його. Може, він ще

"навернеться", злегалізується, буде жити. Тані не хочеться, щоб він пропав між "ними" в лісі. А у неї безпечно йому.

Таня не говорила з ним багато. Простріленні груди не дозволили на це. Він лише чемно дякував їй за перев'язку та, зокрема, за всі її заходи і лежав такий поважний, терпеливий. Його рідкі і ніби численні слова — всі були гарні і якісь дивні, нечувані. Таня мусила над ними думати довго і багато.

Найбільше хвилюється Таня, як у село приїжджають енкаведисти. Вона біжить тоді в комору, щоб повідомити його. Він присуває тоді "фінку" і спокійно, ніби йдеться не про його життя, говорить:

— Нічого, смерть — кожного революціонера дружка. Я живим не дамся. Але вас, Таню, вас дуже шкода, — і він дивиться на Таню лагідно, поважно і так якось гідно, ніби вона є іконою в церкві. Тані добре по цих словах, і вона вже не так боїться. Зрештою, вона добре знає, що до неї, комсомолки, не прийдуть, їй хотілося б багато говорити з ним. Багато і про все. Вона вже навіть пробувала його "навертати". Але це не йде. Він насміхається з комсомолу і партії і оповідав про них такі речі, що якби це була правда... Та це, певне, "їх" так учили з цих їхніх фальшивих підручників, про які вона чула. Та вона ще побачить, і він обіцяв їй ще багато оповісти і якісь книжки обіцяв.

Тані трохи соромно перед ним. Але вона таки не має що дати йому їсти. Ще спершу по отриманні приділу дещо було, але тепер... що він подумає собі про радянських людей?

Учора повстанець попросив Таню до себе і сказав:

— Таню, я знаю, що вам тяжко, ви не винні в тому, та я знаю, як ви заробляєте. Кілька днів я ждав, бо думав, що й так випросите мене звідсіля... А властиво, знаєте, я прямо боявся подавати вам прізвище людини. Я боявся, що ви схочете видати НКВД. Але тепер, мені здається,

я вже пізнав вас, і хоч ви ще така тверда комсомолка — тут він м'яко гарно всміхнувся, — то все-таки я вам дам кличку, з якою ви підете в одну хату, і там дадуть все для мене — пошту і... що там треба.

Ці слова Таню дуже схвилювали. Вона чула, що в цей спосіб вона ще глибше вплутується в усю цю "бандерівську" Історію. Та нема, властиво, ради. Зрештою, цікавий той їх світ. При цім, чим краще вона пізнає "їх", тим ліпше. Напевно, знайдеться вкінці щось, що їх здемаскує. Тані дуже ще цікаво, яка це "кличка". Вона чує:

— Я вам дам цього грипса, — Таня бачить малесеньку записочку, тісно звинену в трубку і заляковану.

— Ви скажете господині, що прийшли купити два сиві півники вона відповість, що "не продасть, бо тримає на празник". Тоді ви подайте число 7, а вона вам —14.

— Куди ж це я маю. іти? — врешті, питає вона.

Повстанець усміхнувся:

— Недалеко. Тільки до вашої господині — тітки Настуні.

Таня остовпіла. Як це вона не завважила дотепер нічого? Але таки Таня й рада, що це якраз тітка Настя.

Вона бере шаль і вибігає з хати. До тітки треба йти через подвір'я. Таня тепер додумується, чому ключ до її дверей від тітчиних сіней "не знайшовся". Таня натискає, клямку і вступає в сіни. Їй назустріч з комори виходить тітчина Гася з повним глечиком молока.

Таня бачить, як очі Гасі на її вид робляться великі і злякані і сама вона мало не впускає на землю повного глечика.

— Підождіть, підождіть... я скажу мамі, — швидко, збентежено плутається дівча і поперед Тані кидається в двері, у хату.

Тані трохи ніяково, а трохи вже й весело в душі. Вона чує в хаті якесь замішання, там щось сувають, бігають... Хвильку чекає і стукає...

Врешті її "просять". Таня проходить і кидає кругом бистрим зором. Вона присягла б, що тут щось, а може когось навіть, сховали. Ось ще забули на печі шапку з набоями.

Тітка Настя чемно просить Таню сідати. Вона вже зовсім опанована, так як завжди, висока, груба; зі своїм золотим блискучим зубом Таня не сідає. Вона каже, що прийшла за ділом... лише... не знає, чи може при всіх говорити. Здивована і ніби трохи занепокоєна, тітка каже Гасі вийти.

— Я хотіла б купити два сиві півники, — несміливо починає Таня.

Тітка Настя дивиться пильно і недовірливо, від чого Таня із сорому паленіє.

— Не продам, бо тримаю на празник.

— 7.

— 14.

Тітка Настя хвильку сидить остовпіла і щось ніби роздумує. Вкінці встає широко — щиро хоче Таню обняти, та тільки сильно стискає Її руки. На очах у неї сльози. Вона приязно сміється своїм зубом:

— Пані, Пані, ви — наші! Ходи, ходи, Гасю, пані вже наша.

І Гася всміхається, зачервоніла вся як квітка.

Таня реферує справу. Говорить з Настею про повстанця, про його хворобу, його стан. Рівночасно чує, як якась ніби шкляна холодна стіна, що ввесь час ділила їх, тане і тане і вже нема ЇЇ зовсім. Тані добре тут нині. Та знов в її душі бунтується все минуле. Вона ж таки комсомолка, вона лише милосердилася

над ним, вона мусить його навернути, вона ще всіх їх переконає. Та це так тільки поки що. То нічого, краще, як вона є з "ними" добра, потішає себе в душі Таня.

Дівчина дістала пошту для "свого" повстанця — з десять таких дрібненьких записок, харчі для нього і ще цілий кіш господиня підсуває їй в руки для неї.

Таня паленіє і відсуває його. Вона Не візьме нічого від "них". Її ще радянська держава вигодує — думає вона засоромлена і упокорена. Має досить на нині цих "бандерівців".

Та все-таки від цього дня груба стіна між кімнатами тітки Насті і Тані стала немов якась тоненька. Таня і Настя обидві ходять коло повстанця, обидві тривожаться його здоров'ям і безпекою. У них тепер багато спільних тем. Вони собі близькі і рідні. Таня подивляє глибину, розум, ідейність цієї сільської жінки. Настя тішиться "наверненням" Тані, яке, як вона додумується, сталося, її материнське серце дедалі більше прив'язується до молодої самітної дівчини. Перед Танею відкрився тепер цілий таємний світ.

Їй немов дав хто ключ до чарівного замку, таємне: "Сезаме, відчинися". Їй дивно, що вона дотепер безперервно оберталась серед усіх "їх" і "їхньої роботи" і нічого, нічого, властиво, не помічала. Спритні вони! Згодом не тільки набої в шапці бачила Таня, вона ще бачила гори таємних клуночків, що приходили і розходились з тітчиної хати, чула, як

ледве стемніло, легесенькі, немов котячі, дряпання в її вікна, що нічого спільного не мали з цими смирними тваринами. Навіть попід Танині вікна тепер ночами щось стукотіло, шептало і ходило, але дівчина не зважувалась заглядати, щоб довідатись, що воно там таке.

Вона завважила, що сусідки, які відвідують тітку Настю, займаються не тільки самими плітками, а дівчата з куделями на вечорницях не лише прядуть і співають. Уся тітчина хата, обійстя і будинки виглядали наче підміновані всякими сховками, окритими предметами і паперами, а в її високих перинах не раз вилігувались,... автомати. Часто ночами тут грало партизанське радіо, а раз навіть тут хрестили якогось маленького партизанчика. Таня завважила, що там, за стіною, все життя побудоване за вимогами підпільної роботи. Згідно з революційними завданнями тут призначався час для спання і вставання, варилося і господарювалося. Таня бачила, як тітка Настя цілі ночі зайнята полагоджуванням різних справ для партизан, як потім удень вона вміло, з усмішкою на обличчі, не викликаючи ні найменшого підозріння, займалась полем, худобою, господаркою. Вона бачила, як тітка Настя з такою ж усмішкою, під самим носом гарнізонників переносила всілякі, не надто безпечні клуночки, а раз навіть повезла кудись цілу фіру зброї,поклавши зверху Гасю, скутану перинами.

Настя завжди була готова до всякого підступу і хитрощів супроти ворога і завжди повна найбільшої відчайдушності і посвяти для тих всіх, кого мала за своїх дітей — українських партизан. Таня мусіла подивляти тітку Настю; вона вже додумувалась, що таких тіток Насть у селі — багато.

Та все-таки дівчина ще не розуміла "їх", їй здавалося, що всі "вони" лише з ненависті робили це все. Вони — селяни і бояться колгоспного ладу, не розуміють його Переваги, їм лячно за їхні худі нивки.

І партії тут ніхто не розумів. Не знають, скільки таких, як вона — Таня, виховала партія... Не знають, що дасть їм комунізм. А найважливіше — їх дурять, це все німецька робота, що виразно видно з

усіх радянських видань, — думає Таня. Думає безперервно під час занять у школі, на сторожі біля його ліжка, ввесь день.

"Її" повстанець далі дуже хворий. Рана гоїться важко і пиняво; вона ропить, хворий багато гарячкує.

Таня далі не може багато з ним говорити. Все лише пильно приглядається до нього, мовчки Підглядає і карбує всі його навички, всі його відрухи. Раз тільки запитався він її, чи вона далі вважає його бандитом. Таня з переконанням заперечила.

— А всіх нас поза мною?

Таня засміялась і почервоніла:

— Ні, але... вся історія вашої роботи ясно показує, що вас німці обдурили. Ви були у них на службі. Вони дурили вас якоюсь Україною: це ж політична фата моргана.

Повстанець зблід і закусив губи. Він, видно, лише насилу опанував себе:

— Таню! Це зневага, якої не прощається чоловікам. Не кидайте так легко зневагами, — і за хвилю змішаним голосом. — Як вас страшно одурюють, ви ж, Таню, вже майже не українка.

У свою чергу і Таня до глибини душі обурена. Вона не українка? Ні, українка вона, лише не німецька, а радянська, і воліє Україну радянською, ніж німецькою, — з досадою думає Таня і два дні не обзивається до свого гостя ні словом...

Другого дня увечері несподівано приїхала до Тані із Харківщини її мама.

Таня жахнулася. Ще не так давно її мама була квітуча, не стара ще молодиця, огрядна і чепурна, у сніжно-білому платку на голові. А тепер це був скелет у марній купині лахміття. Щоправда, Таня вже бачила таких — вони юрбами блукали ще восени по Гринівці. Вона не раз жахалася їхньою долею. І про біду в маминому колгоспі вона дещо чувала. Та якось дотепер не могла асоціювати собі цих нуждарів з її чепурною мамою. Вона не могла уявити собі, що з її мамою сталось аж таке нещастя.

— Дитиночко моя, — змогла лиш простогнати жінка і повалилась, мов мертва, на землю.

Таня клякнула біля неї, розтирала водою, зливала її нестриманими сльозами. У леї на душі щось рвалось. Хіба ж це можливо, що це її мама? Що зробили з неї? Хто це зробив? Чому вона, донька, нічого, не знала про це?

Мати зробилась худенька і якась мала. мов дитина. Вона безрадно тулилась до Тані:

— Дитинко, я біля тебе шукаю порятунку. Я довго боялась... Боялась про все це писати і приїжджати, боялась, щоб тобі не пошкодити. О, я їх знаю краще за тебе, дитинонько моя... Та довше годі... Не можна було... ми вже з'їли, все... знаєш, Сивулю нашу з'їли і Рябка з'їли... Ти не знаєш, Таню... дай Боже, щоб ніколи не знала цього. — сльози душили стару і не давали їй говорити. Вона хлипала довго, безрадно — як дитина і з жахом тулилася до залитої сльозами Тані.

— Таню, я носила тебе і родила, ти вже велика і вчена, порадь, порадь нам, дитинонько. Ти моєю мамою будь тепер, бо вони вже знищили мене... й все тобі скажу, Таню!

Таня сиділа пригнічена, зажурена. Вона відчувала свій обов'язок не дитини, а матері супроти цієї нещасної жінки. Вона відчувала, як безмежно близька їй ця руїна, що була, колись її матір'ю.

Давно і далеко поза домом, між цими людьми, що не розуміли її не любили, Таня часто бігла думками до широких теплих грудей своєї далекої мами. Вона бачила її, вдивлені в неї, сповнені любові очі, бачила її грубі спрацьовані руки, що кожної хвилини були готові невсипуще працювати для своєї дитини. А тут, між чужими, вона навчилась цінити ці руки, зрозуміла ці вірні віддані очі і не раз казала собі, що щойно тепер вона вміла б їх шанувати. Колись у своїх бурхливих юних роках, коли все в житті здавалось гарним і простим, коли школа, комсомол — всі вони обіцяли їй так багато, мама видавалась їй перечуленою і відсталою жінкою. Тані здавалось, що вона все знає краще і краще потрапила б улаштуватись, лише мама зі своїми старосвітськими поглядами стоїть їй на перешкоді. В Гринівці вона остаточно сконтролювала свій погляд і так хотілось їй все це описати своїй мамі.

Не раз довгими самітніми вечорами Таня укладала собі довгі розмови із мамою. Вона не хотіла про все це писати в листі, краще, як обіцяла собі, буде говорити з нею, як поїде влітку додому. Та тепер уже так ніби й немає її мами. Вона тільки руїна. Вона ж уже рухатись і говорити не може. Таню огортає розпука, вона рахує, яку допомогу зможе дати своїй мамі, і з жахом думає, що навіть їхня нинішня вечеря не буде надто багата.

Таня постановляє сама не їсти. Вона заходиться біля вечері. Нині має двох хворих, між яких ділить свої заходи. Таня мусіла і мамі сказати про "нього". Їй приємно, що побут раненого повстанця у неї маму зовсім не обурив, вона лише була дуже здивована.

Мати швидко відживала. За допомогою тітки Настуні її нагодували і одягнули. Щоправда, Тані не дуже мила була оця допомога: це упокорює її, працездатну людину. Часом їй здається, що її хочуть "купити", що вона "запродується їм". Таня не може дивитися на мамину

муку, вона теж хотіла б трохи скрити перед нею свої гаразди, щоб та не журилась.

Але вечори були в них чудові. Вона, мама, повстанець, часто тітка Настуня творили немов давнє родинне коло. Мама з тіткою заприязнились дивно швидко, вони мали завжди до себе тисячі справ. Та найдивнішою для Тані була мамина симпатія до "їхнього" повстанця, якого вона почала називати "нашим другом". Тітка Настя називала його "другом провідником" і, видно, дуже шанувала. Та Таню і маму він просив не називати його інакше, як "другом".

Мама швидко почала біля нього припадати, як біля власного сина, і не раз поплакувала над його долею. Вони якось надзвичайно швидко знайшли спільну мову. Таня, приходячи зі школи, звичайно заставала їх на дуже дружній гутірці і сміялась, що мама в неї вже зовсім "бандеровка" і що вона відречеться від такої мами. Мама на це ніяково всміхалася і говорила:

— Ех, Таню, Таню, він наш брат. Ти ще побачиш...

Раз увечері, коли Таня верталась додому і задумано йшла засніженим подвір'ям, із тіні під деревом вийшла напроти неї озброєна постать і запитала: хто вона і куди йде. Таня, яка із б'ючим серцем додумалась, що це "бандерівець", подала своє ім'я. Незнайомий попросив вибачення і сказав, що він стоїть тут на стійці і що Таня спокійно може йти в хату. Коли вона постукала в двері ґанку, напроти неї вийшла мама з усміхненим обличчям і таємничо покладеним на губи пальцем:

— Таню, маємо гості... — шепнула вона.

Таня побачила двох у військовій формі озброєних юнаків, що розмовляли з їхнім "другом". "Друг" пояснив, що це його стрільці. Він довго з ними пошепки розмовляв.

За цей час Танина мама ходила чомусь тільки на пальцях і мала врочисто святочну міну. Таня із стисненим серцем стояла біля вікна, їй здавалося, що вони прийшли забирати "його", їй здавалось, що вони — це таємна дивна Організація, з якої вона не тільки не може вирвати його, а й сама немов якось невідклично вплутується в її в'язи. І рівночасно їхні постаті — юнацькі, звинні, бадьорі — мимоволі були їй симпатичні. Вони ніби зразу народились вояками і вже на хрестини отримали зброю, так справно лежали на них їхні мундири, так звичайною їм здавалась зброя, небезпека, радість, боротьба.

За добру хвилю "друг" попросив до гурту Таню і її маму. Він у їхній присутності оповідав стрільцям, як Таня прийняла його раненого й як вона і її мама жертвенно заходились біля нього. Стрільці слухали і час від часу докидували одне і друге бадьоре слівце.

Пізніше в їхню дружню розмову щораз вплітались якісь веселі репліки і жарти. Та Таня ніяк не могла позбутись своєї ніяковості. Лише мама стояла в захопленні і не зводила з хлопців вогких сяючих очей. Коли стрільці, поспішаючи, кудись виходили, Таня завважила, як мама ніжно крадькома погладила зброю одного з них. Пізніше довго залишилася на ґанку і чогось ніби плакала.

У Тані в хаті тепер багато політикують, та вона ще зовсім не переконана. Тепер повстанець й вже більше говорить. Він оповідає про большевицьке обдурювання народу, про злочини партії, про повстанців.

Багато гарного в його оповіданнях. Та все-таки якесь неправдоподібне, таке зовсім суперечне з тим, що вона дотепер чула на ці теми. Але воно і таке ніби для Тані далеке, часом, вправді, здається їй, що колись, давно-давно, вона не може пригадати собі, може, у сні, а може, ще глибше десь вона чула щось подібне, та воно вже не до охоплення. Вона ж будувала і ще хіба будує комунізм, а це ж не те. От мама розуміє його. Її очі палають, вона зітхає і плаче. Щось ніби давнього там, їхнього, певно цього буржуазно-українського, а вона вже інша якась. Чи ж можливо, щоби нас так обдурювали? І хто, властиво,

знає, що за людина він сам, він гарний і гарно говорить. Та Таня якось інстинктивно боїться його. Він, напевно, схоче від неї багато: він розумний і зовсім інший, як її дотеперішні знайомі. Та тим більше Тані лячно від того. Хто знає, чого він ще схоче від неї.

Мамі вже треба від'їжджати. Мусить вертатися у голодний, страшний колгосп. Це він — сталінський колгосп винен у маминому нещастю. "Друг" докладно пояснив це, і вона сама добре обдумала, добре зважила аргументи, їй дивно, що вона так довго мусіла зупинитись над цим. Тепер їй зовсім ясно: свідомо забрано весь хліб у голодовий рік і вивезено його для Москви, свідомо прирікаючи на голодну смерть мільйони людей, що своїми руками виростили врожай. Цього факта не можна заперечити. Чому ж, чому вони так зробили, мучить Таню.

Два пузаті мішки від тітки Настуні вже ждуть в кутку на маму. Тані за них дуже прикро. Вона — комуністка — упокорена до краю. Але й камінь ніби спав з серця. Її мішечок, приготовлений для мами, дуже невеличкий.

Мама вже від ранку неспокійна. Ходить по кутиках і поплакує. І Таня не своя. Обидвом жаль прощатися.

Та Таня завважує, що мамі ще щось інше долягає, вони обидві добре знають одна одну. Вже вечоріло, і незабаром треба було йти до поїзда, як мама відкликала Таню у кутик і швидко проговорила:

— Я мушу тобі врешті сказати, Таню. Я не можу далі крити перед тобою. Я бачу, тепер мов надходить новий час, ніби знов вертаються вони, ці дні. Оцей твій повстанець і ці його хлопці такі... Він такий, як був твій батько. Твій батько... з Петлюрою був. України хотів. Потім... його замучили у в'язниці... — спазм плачу не дає їй більше сказати.

Таня схилилась, як під ударом:

— Що ви, мамо?! Як же це? Як же це, — машинально повторяла вона. — Чому ж ви так... Чому ж я не знала нічого?

— Дитинонько моя, я боялась... я боялась, дитино, зразу боялась за тебе, за твою долю доньки "ворога народу", а потім... я тебе боятись мусіла. Ти була в місті, в школах... Ти комуністка, комсомолка була, Таню!

Тані безвладно опустились руки.

Хтось постукав, і в кімнату ввійшла масивна постать тітки Насті, яка сповіщала, що безвусий їде фірою до станції — можна буде кинути мішки і присістися.

Оглядались. Метушились. Подяки, пересторогі, обіцянки, сльози, поцілунки мішалися у звичайне за таких обставин, піднесене до квадрату замішання.

Нарешті Таня залишилась сама із своїми думками і своїм хворим у комірці. Йому було вже зовсім легше. І він сказав, що поволі теж збирається в дорогу. Вчора вже навіть відбув у цій справі довшу розмову із своїми хлопцями, що знов були прийшли.

Таня нині — як поранене звіря. Вона хоче скритись, окритися кудись, щоб бути самою зі своєю раною. Вона вчасно кладеться в ліжко, щоби якомога швидше відгородитися від всіх. Від нього, від тітки, від усього світу. До ранку вона лежить вдивлена в молочну смугу. що блукає по хаті, безсонна, з відкритими очима.

Ранком стомлена, ніби зломлена якоюсь важкою недугою, іде в школу. Коли вертається, бачить у тітки на подвір'ю групу з червоними погонами і дві сині шапки, що хазяйновито крутяться серед них.

Таня пристанула без руху. Зранку не знала вона ще, що зробити з тим фактом, що став їй відомий. Вона ще навіть добре не знала, чи більше їй соромитись батька-петлюрівця, чи того, що рідна мама боялась її. Та тепер Таня бачить сині шапки і червоні погони і чує, чує всією душею, що знову хочуть у неї забрати дорогу, близьку людину. Оце, певно, змордують його... як її батька. У Тані бунтується щось. Хто вони такі? Яке право мають вони: партія, власть, що мордують — її батька, маму, а тепер ще його? Що зробили вони з неї самої, що пострахом стала власній матері?

Таня кидається вперед, щоб за всяку ціну рятувати... рятувати його, станула чолом до небезпеки.

Наразі Таня помилилась. Це тільки ревізія у тітки. Чує, як за стіною їздять столи, столики, шафи, як дряпають за чимось по стінах, товчуться на горищі, чує крики і лайку. Це саме несеться від одного і другого сусіди. Таня тремтить, наслухує, коли прийдуть до неї. За тітку Настю вона не боїться, там ще ніколи не знайшли нічого — надто добре вміють там ховати. Найбільше не розуміє Таня цього її "друга", що радить їй тепер щось цікавого читати".

Під вечір у тітки раптом заспокоюється. Там ще і ще хлопнули двері, і ціла процесія енкаведистів з'явилася на подвір'ї. Вони скручують поза ріг хати до неї. Таня чує, як з гуком відчиняються двері ґанку і як в сінях тупотить багато ніг у чоботях. Широко відкриваються двері в хату.

— Вы кто такая, а?

— Учительница здесь в деревне.

— А-а. Русская, партийная?

— Комсомолка.

— А-а. Как эта ваша хозяйка — бандеры заходят, а? Сами не видели никаких? У вас еще не были?

— Нет, я здесь еще не долго. Они, черти, осторожны.

— Вот, да, осторожны. Но мы всех переловим, — заявляє цей у синій шапці і тріскає за собою дверима.

Таня відітхнула. Вона біжить до комірки. Повстанець, що опирався об свого автомата, простягнув до неї руку і міцно стиснув ЇЇ долоню:

— Таню, ви козачка. Ви наша будете, — прошептав він м'яко і гордо.

Таня дуже схвильована тим, що сталось, і тим, що мов твердий камінь, кинений у саму душу, мучить її від учора, а також схвильована своїм зворушенням тепер у цій хвилині. Вона ще нічого, нічого не знає, ще сумніви якісь мучать її.

Таня робить чай і приготовляє вечерю якось святочно. Для неї нині якесь свято — було і буде здається.

Енкаведисти зовсім вибралися, — доносить тітка Настя, Таня, як не раз це робить, відважується і нині взяти свого в'язня з комірки в кімнату. Перед тим вона добре затулює вікна і замикає двері і, крім цього, таки не світить. Вона відчиняє дверцята від печі, і звідти падає ясно-багряна смуга. Десь надворі зривається вітер і свище так, як-тоді, першої ночі. В хаті тепло і, як наразі, безпечно. Десь за піччю випробовує свій тенор до вечірнього концерту цвіркун. "Друг" дістав свій низький столик і шклянку чаю в руки, сидить напроти відчиненої печі і вдумливо дивиться в мерехтливі вуглики, ніби виловлює якісь картини, що там спалахували і гасли. Таня теж задумана, її ще далі мучить проблема, що вчора виринула.

— Таню, ви смутні, вам сталось щось? — півголосом кидає врешті повстанець.

— Я не знаю. Я пережила так багато від учора, в мене так багато думок і сумнівів. Я хотіла б знати вас усіх... отак до глибин.

— Послухайте, Таню. Я незадовго відходжу від вас. Я б не хотів відійти незнайомим. Моє ім'я не дасть вам нічого, я б хотів вам залишити більш як ім'я. Зрештою, моя історія подібна, як усіх нас. Нас таких — тисячі.

Таня підсвідоме на це чекала. Їй хочеться ж знати цього дивного чоловіка. Вона присуває свого столика, затулює носик глибоко у свій волічковий шаль, готова багато-багато слухати, їй треба знати багато відповідей у цьому оповіданні.

Котиться і котиться оповідання. Перед Танею відбивається світ далекий, чужий, непередчуваний навіть. Та він, цей хлопець з-під селянської стріхи, що вийшов у світ своїми малими босими ногами, рідний і милий їй. Таких знала вона Колись багато — такі самі були. І гурт їх зрозумілий їй. Так, тільки так могла вона хотіти, мріяти, любити і ненавидіти. Так, і вона так робила б. Ідеї їх і її були б.

Котиться, котиться оповідання. Воно в полон бере Таню, вона топиться, поринає в ньому з головою, п'є його жагучими устами і все, все розуміє. "Ось які вони, ось які..." — шепоче вона.

За стіною тітчина зозуля терпеливо хрипіла годину за годиною, надаремно взиваючи до сну цих двоє.

Опівночі кликала їх довго ще і ще. Потім зрезигновано лиш раз пригадала першу, а потім ще два рази другу, як зірвалось повстанцеве оповідання. Він устав, згорнув жар у грубці і ще вловив вп'ялений у нього вогнистий погляд Таниних очей. Пізніше ці очі пильно сховалися у

вовняний шаль на колінах. Таня знову бачить це. Його малого з книжкою за коровами, його у подертих черевиках, що бігає в місті по лекціях — заробляє на життя, науку, його з пачкою листівок на крутих лабіринтових хорах старезного Юра, його і його друзів у темних бригідських келіях, його розп'ятого мученика на польських тортурах, його серед розентузіязмованої юрби студентів Академічного дому, його в мурах університету спрагненого, припалого до книги, до науки і швидко відігнаного звідси назавжди за те тільки, що він українець, борець за волю батьківщини, його знову на тортурах, знову у в'язниці, його на таємних зборах між баньками "Маслосоюзу", де він і такі ж, як він, робітники, отримували по 80 ґрошів денно — бійкі, ідейні. Його з пістолем під головою, сплячого в холодній клуні лід час першої большевицької окупації. Його в лісі на Волині біля колиски УПА, їх відроджене українське військо в бою з німецькими і большевицькими окупантами, його і всі їх завжди цих самих, сміливих, невгнутих, понад життя, понад смерть закоханих у свої ідеї. Їй приходять на думку герої з ВКП(б). Їй хотілося б бачити їх по одному в криївці за большевицької дійсності, їй хотілось би бачити їх на власних енкаведистських тортурах, їй хотілось би бачити їхні омедалені морди в той час, коли треба прикласти до скроні холодне дуло власного револьвера. І боротися, боротися, падаючи не щодругий, а щоперший. Бліді вони і мізерні — оці їх ВКП(б)івські герої з їхніми тюрмами, з яких виходилось, з їхніми засланнями, де бавилось в літературу і полювання, з їхніми газетами, друкованими за кордоном і без ризику привожуваними скринями, з їхніми маніфестаціями, за які покутував щотисячний.

А ці — вони України хочуть. По-російськи думала вона дотепер. Він і її мати — по-українськи. Їй прийшла на думку її нинішня пригода з енкаведистами. Так, і її батько хотів би, щоб вона так зробила.

У Тані в голові гірським потоком клубляться думки. Вона не може за ними наспіти. Її голова повна і важка ними. Вона клонить її і ховає у шаль на коліна. Скільки, скільки ж світів відкривається. Таня нічого не знає про час. Вона чує на своїй голові теплу, добру долоню:

— Таню, дитино, спати час. Ви ж встаєте завтра до праці.

Тані так добре, що вперше тут, у цьому новому світі, хтось журиться нею. Вона нині зовсім-зовсім стомлена.

Таня каже і чує: "Добраніч". Вона спить новим, твердим, міцним сном, як давно вже не спала.

Повстанець завтра вже відходить, і нині Таня ще обіцяє собі гарний спільний вечір. Вона ще нічого не казала йому, вона стільки має казати і запитати.

Прийшла з праці рада, весела. Все їй гарне і миле.

Вона ще далі не каже нічого. Скаже за вечірнім чаєм, — буде так гарно, як учора.

Перед самим вечором заскочує Таню немила несподіванка.

З відпустки вернув її харківський земляк Ілля Васильович Сидоренко, з місцевого райпарткому. Ось з тріскотом відчинилися двері, і він стоїть у них у своєму піддертому кашкеті і партійній уніформі.

Таня перший раз не зраділа йому, навпаки, вона чує на нього гостру досаду.

Ілля Васильович широко всміхається і заявляє, що він, повернувшись, конче її першу хотів відвідати.

Сидоренко виразно підхмелений. Тані чомусь соромно за нього, вона збентежено кидає оком на двері від комірки. Ілля Васильович почувається нині знамените.

Приїхавши в гості до бідної сільської вчительки, він привіз свій харч і з вдоволенням витягає з великого коша і викидає на стіл безцеремонне, хватаючи за хвоста, одного і другого оселедця, ставить білий хліб і американську конзерву, а далі ще й літр каламутної горілки. Потім витягає ножик, розкроює, не ждучи на тарілку, яку несе Таня, щоб покласти ці оселедці, наполовину і тягне Таню п'яним рухом за руку на приготовлений у такий спосіб банкет.

Таню огортає найбільший несмак. Вона знала, що і гість її не надто тонкий, та таким вона ще його не бачила. Він видається Тані осоружним. Вона намагається відвести його думки від їдження і зачати якусь розмову. Вона питається його про працю, відпустку, жінку, дітей. Та Сидоренко не скорий розмовляти. Він бере шклянку і наливає із пляшки смердючого трунку:

— Что там дети — зто скучно. Вот у тебя — жизнь. Жизни хочется. И ты ж такая бедная, бедненькая... Пей, девушка, пей.

Таня з обридженням відсовується. У неї вдома не пили горілку, і вона сама не терпить її, завжди утікає від п'яного товариства і боїться п'яниць. Вона знову

пробує спам'ятати запамороченого друга:

— Та чого ж, Ілля Васильович, я "бідненька"? Мені ж нічого не бракує. Як бачите, живу і вдоволена.

— Нет, нет — не об этом речь... вот, ты, бедненькая, сама. Молодая такая, хорошая. — Тут він випив шклянку, яку зразу призначив був для Тані.

— Вот, мне жалко, что ты жизни не имеешь. Живешь как монашка. А вот у меня есть и выпить, єсть и закусить немножечко. Вот, я не раз

думал, и пить дам, и кушать дам, да й согласимся. Давай, Танечка, попьем, покушаем. Мне тебя жаль, жаль, Танечка.

Сидоренко присунув до Тані своє червоне розпите обличчя і пробував обняти її слизькою, спітнілою рукою. Таня відскочила, як обпарена.

— Що ви? Збожеволіли? Забули, ви ж мене вчили. Я за друга вас мала!

— Танечка, что такое? Тебе жизни не хочется? Вот, знаешь, наш брат сегодня пьет и кушает — утром погибает за Сталина. Вот, ты уж другая стала. Нет, ты уж не русская девушка...

Таню ніби розпеченим залізом обпік хто:

— Не була "русская" і не буду. А ви хто такий, Сидоренко, будете? Не українець з батька і діда?

Сидоренко, хоч недуже притомний, був, видно, без кінця здивований:

— Эх, дорогая, это уж бандеровцами пахнет... — він глянув на дівчину досить притомне. — Я готов это запомнить.

Він знову наблизився до Тані і, нахабно присуваючись, почав:

— Я все это готов забыть. Но знаешь, я не пойду от тебя даром... Танечка, дорогая... — останні слова його п'яно дрижали. Він кинувся до дівчини і намагався вхопити її за стан.

Таня зблідла і обперлась об стіну, постановивши боронитись. Вона не могла кричати, бо знала, що до сусіди приїхали якісь енкаведисти і ці, певно, на крик перші прибігли б.

Сидоренко вхопив Таню за руки. Дівчина вдарила його головою в груди. В цю ж хвилину вона вчула чийсь чужий голос і побачила, як якась долоня впала на Сидоренкове плече. Долоня була така важка, що він аж присів. Таня відскочила. Напроти стояв блідий, із стиснутими устами повстанець.

По першому враженні Сидоренко опритомнів. Він впав у пияцьку злість. Він моментальним рухом сягнув до кишені і добув пістолет:

— Ты кто такой будешь, а? Бандера, бандера, наверно.

Та проти Сидоренка вже було дуло повстанського пістоля.

— Бандьора чи не бандьора, але стріляти теж умію — пістоль кинь, бо стріляю.

Сидоренка міна раптом змінилась. Його пальці машинально розтулилися, і пістолет бренькнув об землю. Таня швидко нахилилась і піднесла його.

— А тепер ми поговоримо, — обізвався повстанець. — Я знаю тебе здавна. Ти перший секретар райпарткому і перший бандит-душогубець. Ця дівчина знає тебе лише з вашої пропаганди і твоїх брехонь. Я знаю тебе з твоїх злочинів. Ти вивіз на Сибір сотні родин, ти наповнив в'язнями тюрми і радо ходив дивитися на їхні муки, ти стояв на ступнях шибениці на ринку і любувався смертю жертв, ти сам розстрілював беззбройних. Ти сам грабував найбідніших. Я пригадаю тобі лише села — Тернавку, Синець, Синичів, Лучки ти сам добре знаєш, яке твоє життя мерзене.

Я вичисляю це все для цієї дівчини, що колись вірила тобі. Кажи, може, можеш заперечити хоч один з цих злочинів?!

Дві пари очей вп'ялись у грубе Сидоренкове обличчя. Сидоренко позеленів і мовчав як заклятий.

Повстанець продовжував:

— А тепер сядь і чекай трохи!

Повстанець, не зводячи дула пістоля, шепнув щось у вухо Тані. Таня вибігла з кімнати. У тиші було чути, як скрипнули двері у тітчину хату.

За хвильку повернулась, за десять-п'ятнадцять хвилин безгучно відчинились двері — і ввійшли два озброєних стрільці.

На наказ "друга" вони вмить зв'язали руки та заткнули рота Сидоренкові. Сидоренко ступав дрижучими ногами, зелений на обличчі і якийсь зім'ятий увесь.

Таня з обридженням закрила за ним двері. Вона підходить до повстанця, що теж блідий стоїть під піччю, і, аж тепер пригадавши сором, збентежено дивиться йому у вічі:

— Мені дякувати вам треба. І як це ви так зробили: він же міг стріляти, з енкаведистів міг котрийсь прийти кожної хвилини. Ви слабі ще, ранені.

— Таню, ви ж жінка, українська жінка... ви ще до того, Таню, подруга моя.

Таня мала повні очі сліз.

— Я так ждала на нинішній вечір... ходіть, я оповім вам про все.

Вона тягне повстанця за рукав до комірки (знову обов'язує конспірація), саджає його на канапу і сама собі присовує столик побіч.

— Наперед я хочу просити, щоб ви дозволили мені називати вас "другом Провідником", як це робить тітка Настя, стрільці і, певно, всі "вони".

Повстанець сміється, киває головою і хоче жартувати з неї, та бачить, що Таня зовсім серйозна.

— Я ще щось хочу вас просити... Я хочу дати вам, вам усім своє життя. Я нині дітям говорила про Крути, як ви раз оповідали, — це було прегарно... Ви, тітка Настя, Гася — ви всі, всі працюєте. Візьміть і мене до себе. Я знаю, що зразу ви мене, комсомолки, можете боятись, та я лише працювати хочу, жити для цієї ідеї, що й ви. Ви — всі герої.

Повстанець споважнів:

— Ви знаєте, Таню, що значить наше життя? Воно —смерть часто значить. І тільки тому, що ми так розуміємо його, ми живемо ще нині, живемо як Організація.

Таня глянула йому в вічі:

— Я не боюся смерти. Мій батько не боявся... І ви не боїтеся, друже Провіднику.

Коли другого дня повстанець одягав через груди зрульовану палатку та збирався відходити, Таня добула із сумки маленьке коральове серденько і просила носити на "щастя".

Повстанець просив припняти його під ковнір власною рукою. Він сказав:

— Таню, чи тепер, коли я ваш провідник, зможу далі приходити до вас часом як ваш друг цей давній з комірки? Таню, чи будете ви мені хатою, ріднею, відпочинком? Ви, Таню, не знаєте, скільки чудового щастя дали ви мені. І життя я вам винен.

Тані було так страшно жаль, що вона не могла нічого говорити. Лише шептала:

— Ой, чи будете могти прийти, чи будете... З-за стіни безжурною хвилею покотився сміх і якісь веселі слова стрільців, що дожидали свого провідника.

Таня і тітка Настя цього вечора довго стояли у відчинених дверях і дивились вслід повстанцям. Вив вихор і шарпав стріхами. Завивав у галуззях дерев і кущів. Вони пішли у негоду. Серед них "він" — слабий ще своєю раною, та сильний своїм духом, сильний любов'ю до цих жінок, що довго стояли на порозі та нишком утирали сльози.